

YENİ TOPLUMSAL HAREKET ÇEŞİDİ OLARAK ÇEVRECI HAREKETLER

Fatih BALKAYA¹

ÖZET

Küreselleşme, siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel dönüşümlere neden olmuştur. Sınır ötesi kurumlar ve çok uluslu şirketler güçlenmeye başlarken, ulus devlet gücünü bu kurumlarla paylaşmaya başlamıştır. Ayrıca; toplumlar çoğulcu bir nitelik kazanmaya başlamış ve bunun sonucunda kültürel alanda kendisini ifade eden kimlik temelli “yeni sosyal hareketler” ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada; yeni toplumsal hareket çeşidi olarak değerlendirilen çevreci hareketlerin feminizm, barış hareketleri gibi hareketlerden farkını ortaya koyma amacı güdülmektedir. Çevreci hareketler, diğer sosyal hareketlerden farklı olarak, “yeni bir toplum modeli” önermiştir. Bu toplumsal modelde, kendine yeterli, adem-i merkeziyetçi, federatif bir toplum modeli önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Sosyal Hareketler, Yeni Sosyal Hareketler, Çevreci Hareketler.

JEL Kodu: Z00, Z1.

ENVIRONMENTAL MOVEMENTS AS A TYPE OF NEW SOCIAL MOVEMENT

ABSTRACT

Globalisation have caused political, social, economic and cultural transformations. While cross-border institutions and multinational companies starting to gain power, nation states started to share its power with these institutions. Additionally, societies have gained pluralistic character, and identity based new social movements that express themselves in cultural area, have emerged. In this research; the difference of environmental movements -that examined as a type of new social movements-, like movements of feminism, peace movements is aimed to display. As a difference of other social movements, environmental movements propose “a new social model”. It is suggested that a self sufficient, self administrative, federative social model in this social model.

Keywords: Globalisation, Social Movements, New Social Movements, Environmental Movements.

JEL Code: Z00, Z1.

1. GİRİŞ

1980’li yıllar ile birlikte yaşanmaya başlanan küreselleşme süreci; siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel hayatı doğrudan etkilemiştir. Siyasal bazda ulus devletlerin gücü aşınmaya başlarken, yönetsel ve siyasal güç ulus ötesi kurumlar ve çok uluslu şirketler ile paylaşılmaya başlamıştır. Bu süreç, yönetim olarak da adlandırılmaktadır. Yönetişim, merkezi yönetimin yetki ve otoritesini sivil toplum örgütleriyle paylaştığı çoğulcu ve katılımcı bir yönetim şeklidir (Aydın 2013: 300-301). Bu çerçevede, demokrasi, insan hakları ve özgürlük, en çok atıf yapılan kavramlar olmuştur.

Toplumsal bazda ise modern toplumun geride kaldığı, içinde bulunduğumuz toplumun ise post-modern olarak adlandırılabilceği ifade edilmektedir. Postmodernizm, modern düşünceye ait temel kavramların ve ilkelerin sorunsallaştırılması ve bunların eleştirilmesi sürecidir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Postmodernizm>). Ancak, Habermas gibi düşünürler, tam aksini düşünmekle birlikte, modernitenin bitmemiş bir proje olduğunu ifade etmektedir. Lyotard ise, içinde bulunduğumuz zamanı, post-modern durum olarak nitelemektedir (Aslan ve Yılmaz, 2001: 103). Bu bağlamda, toplumlar çeşitlenmeye başlamış, çokkültürlülük, hoşgörü gibi kavramlar ön plana çıkmakla birlikte, farklı kimlik grupları seslerini duyurmaya başlamıştır.

¹ Arş.Gör., Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fatihbalkaya@mynet.com.

Yeni sosyal hareketler, yukarıda anlatılan siyasal ve toplumsal gelişmelerin bir sonucu olarak, kendilerini ifade etme olanağı bulmuşlardır. Yeni sosyal hareketler olarak adlandırılacak sosyal hareketlerin içerisine, barış hareketleri, kadın hareketleri, çevreci hareketler vb. dahil edilebilir. Bu hareketlerin 1980 öncesindeki “eski sosyal hareketlerden” farkı, kendilerini kültürel bazda tanımlıyor olmasıdır (Çımrın, 2010). Ayrıca bu hareketler, kimlik bazlı hareketler olarak da tanımlanabilir.

Çalışmada yeni toplumsal hareket çeşidi içerisinde değerlendirilen çevreci hareketlerin, barış hareketleri, kadın hareketleri gibi hareketlerden farkı temel inceleme sorusu olarak alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle, çevreci hareketlerin sosyal bir hareket olması itibarıyla, sosyal hareketlerin ne anlama geldiği incelenmiş, bu çerçevede sosyal hareketlerin türlerine yer verilmiş, bu bağlamda çevreci hareketlerin bu türler içerisinde yeri tespit edildikten sonra, öncelikle çevreci hareketlerin üzerinde yükseldiği temel olan çevrecilik düşüncesi incelenmiş ve son olarak çevreci hareketlerin özelliklerine yer verilmiştir.

2. SOSYAL HAREKET KAVRAMSALI

Geçmişten günümüze dek, yöneten -yönetilen ilişkileri- bir başka anlamı ile siyaset- uzlaşma ile çatışma ekseninde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, taleplerini çeşitli yol ve yöntemler ile iktidara yansıtmak isteyen farklı gruplar ortaya çıkmış ve bu durum iktidar değişikliklerine hatta devrimlere bile neden olmuştur. 1789 Fransız Devrimi ve sosyalist 1917 Ekim Devrimi bu sürece bir örnek oluşturmaktadır. Zamanla eski sosyal hareketler içerisinde değerlendirilen işçi sınıfı hareketleri ile bağımsızlık hareketlerinin yanında 1980 sonrası yaşanan gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan kimlik temelli kadın hareketleri, çevreci hareketler, barış hareketleri gibi yeni sosyal hareketlerin hepsi toplumsal hareket içerisine girmektedir. O zaman toplumsal hareket nedir, öncelikle bu kavramın açıklanması gerekmektedir.

Kitle hareketlerine psikolojik açıdan Le Bon'a göre; sosyal hareketlerin temelini oluşturan kitle gücünün doğuşu, önce zihinlerde yavaş yavaş ekilen bazı fikirlerin yayılmasıyla, sonra da o zamana kadar sadece teoride kalmış bazı düşünceleri eyleme geçiren kimselerin tek tek birleşmeleriyle ortaya çıkmıştır (Le Bon, 2009: 7). Kitleyi, rastgele bir fertler topluluğu olarak tanımlayan Le Bon, bu kitlenin özelliklerini şu şekilde sıralar: “Kitleyi meydana getiren fertler kimler olursa olsun; yaşama tarzları, işgüçleri, karakterleri yahut zekâları ister benzer ister ayrı olsun; kalabalık durumuna gelmiş olmaları onlara bir nevi ortak ruh aşılardır” (Le Bon, 2009: 18). Aşağıda belirtilecek olan kolektif eylemin mantığında da bu ortak ruh bulunmaktadır.

Sosyal hareketler alanında çalışan Charles Tilly, sosyal hareketlerin çeşitli bileşenleri olduğunu ifade etmektedir. Bu bileşenler şu şekilde ifade edilebilir (Tilly, 2004: 18).

- **Makul olma:** ölçülü davranışlar, düzgün kıyafetler; din görevlilerinin, yüksek rütbelilerin ve çocuklarıyla birlikte annelerin katılımı
- **Birlik:** benzer rozetler, bandajlar, ilanlar ve kostümler; saflar halinde yürüyüş; şarkı söyleme ve dua etme
- **Sayı:** kişi sayısı, dilekçelerdeki imzalar, seçmenlerin mesajları, sokakları doldurmak
- **Bağlılık:** kötü hava koşullarına karşı koymak; yaşlı ve sakatların görünür katılımı, baskıya direnç, gösterişli fedakârlık, bağış ve yardım.

Sosyal hareketler, toplumda yeni bir hayat tarzını, yeni bir dünya görüşünü oluşturmak için eylemde bulunan bir davranış tarzıdır (Türkdoğan, 2013: 17). Melucci'ye göre sosyal hareket, “belli bir dayanışma içerisinde olan grubun yürüttüğü, sistemin sınırlarını zorlayan, kolektif bir eylem türüdür” (Şentürk, 2006). Tourraine'e göre ise sosyal hareket, “birbirleriyle hâkimiyet ilişkileri ve çatışma düzleminde karşı karşıya gelen, aynı kültürel yönelime sahip ve bu kültürün, kültürün ürettiği aktivitelerin toplumsal kontrolü için mücadele eden aktörlerin hareketidir” (Tourraine, 1999).

Sosyal hareketlerin temelinde kolektif eylem yatmaktadır. Kolektif eylemler genellikle statükoyu zor durumda bırakmayı hedefleyen, çok sayıda kişinin katılımıyla gerçekleşen eylemlerdir (Yaylacı, 2012). Kolektif davranışa örnek olarak, ayaklanma, yürüyüş, kitlesel protesto hareketleri gösterilebilir. Kısaca, bu çerçevede, sosyal hareketlerin ilk özelliği, “örgütlü” bir hareket olmasıdır.

İkinci olarak sosyal hareketler, kolektif kimliğe dayanan, çatışmacı ve sürekli bir niteliğe sahip hareketlerdir (Çımrın, 2010). Her sosyal hareket, kendisini belirli bir kimlik ekseninde tanımlar. Örneğin milliyetçi hareketler kendisini belirli bir etnik grubu temel alarak ifade eder. Feminist hareketler, “kadın” olma

durumunu kendisine baz alır. Kısaca kimlik, hareketin ne olduğuna ilişkin, kimin adına konuştuğuna ilişkin öz tanımına denk düşmektedir (Castells, 2008: 100).

Castells, sosyal hareketlerin ortak kimlik dışında iki özelliğini daha ortaya koyar. Bunlardan ilki, hareketlerin karşıtıdır. Castells'e göre karşıt, hareketin açıkça tanımlandığı biçimiyle baş düşmanına denk düşer (Castells, 2008: 100). Diğer bir özellik ise, toplumsal hareketin dünya görüşü çerçevesinde ulaşmak istediği toplumsal düzenin içerisinde yer aldığı toplumsal hedefdir (Castells, 2008: 100).

Sosyal hareketleri açıklarken kullanılan kuramsal görüşlerden bir diğeri, Kitle Toplumu Kuramı'dır. Bu kurama göre başkaldırı ve sosyal hareketler, modernleşmenin faydalarının henüz tatmin edilmemiş kitlelere ulaşmasıyla son bulacak gelişmelerdir. Modernite birtakım toplumsal kesimleri mağdur etmiş ve bu nedenle onların tepkilerini çekmiştir. Ancak, modernitenin nimetleri bu kesimlere yayıldıkça bu hareketler de ortadan kalkacaktır (Çetinkaya, 2014: 31).

Kısaca belirtmek gerekirse, sosyal hareketler, örgütlü bir nitelik taşıyan, içerisinde bulunduğu kişilerin kolektif eylemini yansıtan, dayanışmacı, ortak bir kimliğe dayanan ve protestolarını bir "karşıta" göre biçimlendiren toplumsal eylem türleridir.

2. SOSYAL HAREKET TÜRLERİ

Sosyal hareketler, baskın olduğu dönem ve hedeflerine göre dört ana başlık altında sınıflandırılır. Sosyal hareketler baskın olduğu sürece göre eski ve yeni sosyal hareketler (Çımrın, 2010); hedeflerine göre ise değer yönelimli ve norm yönelimli hareketler (Türkdoğan, 2013: 27; Şentürk, 2006) olarak kategorize edilebilir.

Klasik veya eski sosyal hareketler, kapsamına işçi hareketleri ile ulusal bağımsızlık hareketlerini almaktadır. Öncelikle işçi sınıfı hareketleri, klasik sosyal hareketlerin ana damarını oluşturmaktadır. Sanayileşmenin ve kentleşmenin gelişimine paralel olarak, üretim ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte, birbirlerine karşıt, iki sınıf ortaya çıkmıştır: Burjuvazi ile işçi sınıfı. İşçi sınıfı, sermaye sahiplerine karşı, örgütlü bir şekilde mücadele ederek, hak taleplerinde bulunmuş, hatta iktidarın ele geçirilmesini dahi hedeflemiştir.

Eski sosyal hareketlerin ikinci kolunu ise bağımsızlık hareketleri oluşturmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sömürgeleştirilen ülkelerin, self-determinasyon (kendi kaderini tayin) hakkı bağlamındaki talepleri, sömürgeleştirilmeye karşı ve ulusal bağımsızlık hedefindeki bir mücadeleye dönüşmüştür. Bu mücadelenin ismine genel olarak "bağımsızlık hareketleri" adı verilmektedir.

Görüldüğü gibi hem işçi sınıfı hareketleri hem de bağımsızlık hareketleri sınıfsal bir nitelik taşımakta ve genel olarak iktisadi alanda kendilerini ifade etmektedir. Hem işçi sınıfı hareketleri hem de bağımsızlık hareketleri, Marksist bir temelden hareketle, sömüren-sömürülen ilişkilerini vurgulamaktadır.

1980 sonrasında, komünizmin çöküşü, yeni gelişmelere kapı aralamıştır. İngiltere ve ABD'deki neo-liberal ekonomi politikalarıyla birlikte, sermayenin yavaş yavaş küresel bir nitelik kazanmaya başlaması, ulus-devletlerin gücünü, çok uluslu şirketler ve ulus ötesi kurumlarla paylaşmaya başlaması, sivil toplumun gücünün artması, teknolojinin gelişimi, toplumların çok kültürlü bir hale gelmesi, "küreselleşme" adı verilen sürecin hız kazanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede; demokrasi, insan hakları ve özgürlük gibi talepler ön plana çıkmaya başlamıştır. Yeni sosyal hareketler de bu sürecin sonunda ortaya çıkmıştır.

Claus Offe, yeni sosyal hareketlerin hareket alanını, "kurumsal olmayan siyaset" alanı olarak yorumlar (Offe, 1999). Bu bağlamda meydan siyaseti ile sokak siyaseti arasındaki fark akla gelebilir. Meydan siyaseti, siyasal partilerin öncülüğünde yürütülen, miting gibi araçları kullanan hareketlerdir. Sokak siyaseti ise, kurumsal bir nitelik taşımayan, kendiliğinden ortaya çıkan hareketlerdir. İşte yeni sosyal hareketlerin ilk özelliği; kendiliğinden gelişen, planlı ve programlı olmayan bir hareket olmasıdır.

Yeni sosyal hareketlerin diğer bir özelliği, mücadelelerinin iktisadi alandan çok, kimliği rahatça ifade edebilme, sivil haklar ve katılım gibi kavramlar üzerine kurulu kültürel alanda gerçekleşmesidir (Şentürk 2006). Bir başka deyişle yeni sosyal hareketler, çatışma alanını, ekonomik-endüstriyel alandan kültürel alana doğru kaydırmıştır (Çımrın, 2010).

Yeni sosyal hareketlerin diğer bir özelliği, katılımcıların yapısıyla ilgilidir. Katılımcılar kendilerini ne geleneksel siyasal kodlarla (sağ-sol, liberal-muhafazakâr vb.) ne de sosyo-ekonomik kodlarla (işçi sınıfı-orta sınıf vb.) tanımlarlar (Offe 1999). Bu hareketlerin aktörsel temelini; eğitilmiş kentleşmiş orta sınıf oluşturmaktadır.

Moderniteyi “bitmemiş bir proje” olarak yorumlayan Habermas ise yeni sosyal hareketlerin ortaya çıkışını yaşam dünyalarının kolonileştirilmesi eğilimine karşı geliştirilen bir tepkinin sonucu olarak yorumlar (Coşkun, 2007: 143). Habermas’a göre bu hareketler, hem sivil toplumu hem de kamusal alanı canlandıran ve genişleten hareketlerdir (Coşkun, 2007: 143).

Yeni sosyal hareketler olarak değerlendirilebilecek hareketlerin içerisinde, kadın hareketleri, barış hareketleri, çevreci hareketler vb. bulunmaktadır. Bu çalışmada ise yeni sosyal hareketlerin bir türü olan çevreci hareketler incelemeye alınacaktır.

Sosyal hareketler amaçları bakımından ise değer yönelimli hareketler ve norm yönelimli hareketler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Değer yönelimli hareket, mevcut sosyal yapının daha önce belirlemiş olduğu önceliklere karşı bir tavır olduğu için sistemin varlığını ve meşruluğunu hedef olarak sorgular. Dolayısıyla değer yönelimli hareket, mevcut sosyal yapı ve sistemin tamamını sorgulayarak alternatifler getiren sosyal hareketlerdir (Şentürk, 2006). Değer yönelimli hareketlere, klasik(eski) sosyal hareketler örnek olarak verilebilir.

Norm yönelimli hareketler ise; normları koruma, onarma, tadil veya yeniden oluşturma girişimi olarak ifade edilebilir. Norm yönelimli hareketler, toplumsal düzeni belirli yönlerden değiştirmeyi hedef alan sosyal hareketlerdir (Şentürk, 2006). Norm yönelimli hareketlere ise, yeni sosyal hareketler örnek olarak verilebilir.

3. KÜRESELLEŞME VE DEMOKRASİ

Küreselleşme en basit tanımıyla, ekonomik, sosyal, teknolojik, kültürel, politik ve çevre dengesi açılarından küresel bütünleşmenin, entegrasyon ve dayanışmanın artmasıdır (<http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCreselle%C5%9Fme>). Küreselleşme kavramını ilk ortaya atan sosyologlardan biri olan Roland Robertson’a göre İkinci Dünya Savaşı, Üçüncü Dünya Ülkeleri’nin ortaya çıkışı, ulus aşırı/ulus ötesi kurumların çoğalması küreselleşme sürecini doğuran etkenler olmuşlardır (Robertson, 1999: 23). Küreselleşme formülasyonunu “küresel alan” tezi ile savunan Robertson, dört bileşenin küresel alanı oluşturduğunu ifade etmektedir. Bunlar: Ulus devletler, bireyler, uluslararası ilişkiler sistemi ve insanlıktır (Robertson, 1999: 48).

Demokrasi halkın kendi kendisini yönetme şekli olarak tanımlanmaktadır. Demos (halk) ve kratos (iktidar) kelimelerinin birleşiminden oluşan demokrasi, bir başka anlam ile halkın iktidarı anlamına gelmektedir (Tunç, 2008). Touraine demokrasiyi, en çok sayıda bireye en büyük özgürlüğü veren, olası en büyük çeşitliliği tanıyan ve koruyan yaşam biçimi olarak tanımlamaktadır (Touraine, 1997: 25). Önceleri liberal demokrasi olarak beliren ve halkın sandık yoluyla kendi temsilcilerini seçtiği temsili demokrasi olarak da adlandırılabilir şekli ile ifade olunan demokratik yönetim şekli, yukarıda belirtilen küresel gelişmelere paralel olarak katılımcı demokrasi, radikal demokrasi, müzakereci demokrasi şekillerinde de tezahür etmiştir. Aşağıda da belirtileceği gibi yeni sosyal hareketlerin temel mantığını müzakereci demokrasi anlayışı oluşturmaktadır.

4. DEMOKRASİ VE YENİ SOSYAL HAREKETLER

Bir toplumda, kadın hareketleri, feminist hareketler ve çevreci hareketler gibi hareketlerin yükselişe geçmesi, o ülkenin demokrasisine ne yönde katkı yapar? Bu soru literatürde üzerinde sıkça durulan bir sorudur ve çeşitli düşünürler farklı demokrasi teorilerinden hareketle bu soruya cevap vermişlerdir.

Eserlerinde solun/sosyalist ideolojinin alabileceği yeni şekli tartışan Mouffe ve Laclau, liberal demokrasiyi reddetmez, aksine solun görevinin liberal-demokratik ideolojiyi radikal ve çoğulcu bir demokrasi doğrultusunda derinleştirmek olduğunu ifade eder (Mouffe ve Laclau, 2008: 270). Görüldüğü gibi küreselleşme süreci ile birlikte, liberal demokrasinin yetersiz kaldığı ileri sürülmekte ve radikal demokrasi tezi ileri sürülmektedir. Radikal demokraside ise, asıl itici güç yeni sosyal hareketlerdir. Çünkü radikal demokraside kimlik ve farklılık temaları ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda da kimlik farklılıkları, çok kültürlülük ve kültürel çoğulculuğu ön plana çıkartan tüm yaklaşımlar radikal demokrasi için bir çıkış noktası olmuştur (Özdemir, 2013).

Moderniteyi bitmemiş bir proje olarak yorumlayan Habermas ise, yukarıda belirtildiği gibi müzakereci demokrasiyi yeni sosyal hareketlerin can simidi olarak yorumlar. Müzakereci demokrasiyi iletişimsel eylem bazında yorumlayan Habermas’a göre, iletişimsel eylem aktörlerin içerisinde yer aldığı yaşam dünyası

içerisinde gerçekleşmektedir. Yaşam dünyası; kültür, toplum ve kişilikten oluşmaktadır. Kültürel yeniden üretim, toplumsal bütünleşme ve kişilik oluşumu sistem düzeyinde meydana gelmektedir. Sistemin kökleri yaşam dünyasında bulunmakla beraber son kertede sistem, kendi yapısal özelliklerini geliştirmektedir. Aile, yargı, devlet ve ekonomiyi içeren sistem yapısı evrildikçe yaşam dünyasından giderek uzaklaşmaktadırlar. Bu yapıların gücü arttıkça, bunlar yaşama dünyası üzerinde daha fazla baskı uygular. Bununla birlikte sistemik yapı yaşam dünyası üzerinde denetim kurmaya başlar (Ritzer, 2013: 539-540). İşte yeni sosyal hareketler bu noktada diyalojik bir temelden hareketle yaşam dünyasının sömürgeleştirilmesine karşı mücadele verirler. Bununla birlikte, Habermas'ın belirttiği şekilde müzakere sürecinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi şu koşullara bağlıdır (Coşkun, 2007: 143):

- Geniş halk katılımının varlığı,
- Kamusal tartışma ve sorunlardan haberdar olma,
- Bir yargıya ulaşmak için müzakereler yapma,
- Müzakerede güç ve iktidar ilişkilerinden bağımsız olarak her birey için eşit koşullar oluşturma,
- Müzakere edilen konuda uzlaşmaya ya da güvenilir birtakım sonuçlara ulaşma.

Radikal demokrasi anlayışı, kimlik ve fark ekseninde yeni sosyal hareketlerin kendilerini ifade etmesini sağlayan bir araçtır. Müzakereci demokrasi ise, yeni sosyal hareketlerin kendilerini ifade sürecinde, gerekli koşulları yaratır. Bu çerçevede yeni sosyal hareketler, “karşıtları” ile diyaloga girerek, rasyonel bir temelde görüşlerini ifade eder ve bir sonuca varmaya çalışılır.

5. ÇEVRECİLİK VE ÇEVRECİ HAREKETLER

Yeni sosyal hareketler içerisinde yer alan çevreci hareketleri anlayabilmek için öncelikle “çevreciliğin” anlaşılması gerekmektedir. Çünkü çevrecilik, çevreci hareketlerin düşünsel altyapısını oluşturmada ve o hareketlere şekil vermektedir.

Andrew Dobson, *Green Political Thought* eserinde “çevrecilik” ile “ekolojizm” arasında bir ayrım yapar ve ikincisini birincisine karşı savunur. Dobson’a göre çevrecilik; “çevre sorunlarını, şimdiki üretim ve tüketim alışkanlıklarında köktenci değişikliklere gitmeden, yönetsel bir yaklaşımla çözümlenmektedir” (Dobson, 2000: 2). Ekolojizm ise, “doğal dünya ve siyasal ve toplumsal hayatımızla olan ilişkimizde radikal değişikliklere neden olabilecek” bir yaklaşımdır (Dobson, 2000: 2).

Manuel Castells ise aynı doğrultuda, çevrecilik ile ekoloji arasında bir ayrım geliştirir. Castells’e göre çevrecilik, “söylemleri ve pratikleriyle, baskın yapısal ve kurumsal mantığa karşı çıkarak, insani eylem ve onun doğal ortamı arasındaki ilişkinin yıkıcı biçimlerini düzeltmeyi amaçlayan bütün kolektif davranış biçimleridir” (Castells, 2008: 221). Ekoloji ise, “sosyolojik yaklaşımın çerçevesinde, insanoğlunu daha geniş kapsamlı bir sistemin bileşeni olarak gören, dinamik, evrimci bir bakış açısıyla sistemin dengesini sağlamayı dileyen inançlar, kurumlar ve projeler dizisidir (Castells, 2008: 221).

Simonnet’ye göre ise çevreciliğin üç özelliği bulunmaktadır: Birincisi, çevreciliğin ortak değerlere sahip çeşitli sosyal hareketler ile iç içe geçmiş, birçok kuramcıdan etkilenmesidir. İkincisi, üretim ilişkilerini sorgulayan bir düşünce akımı olmasıdır. Son olarak çevrecilik bilginin ve eylemin felsefesi alanlarında kendini göstermektedir (Simonnet, 1990: 9-10).

Çevre sorunlarının insan hayatını olumsuz yönde etkilemesiyle birlikte çevre ile ilgili eserler ortaya çıkmıştır. Bu eserlere ilk örnek, Rachel Carson’un *Silent Spring* (Sessiz Bahar) adlı eseridir. Carson, bu eserinde, zararlı mikroorganizmalarla mücadele etmek için kullanılan DDT’lerin insan ve ekolojiye verdiği zararları, örnekleriyle ortaya koymaktadır.

Çevreci düşüncenin gelişimine katkıda bulunan eserlerden bir diğeri ise, çevre ve ekonomi arasındaki ilişkiyi inceleyen, *Büyümenin Sınırları* adlı çalışmadır. Bu çalışmaya göre, nüfus hızlı bir şekilde artarken, doğal kaynaklar bu hızlı nüfus artışına yetişemeyecek, yaşadığımız Dünya (çevre) 150 yıla varmadan yaşanabilirlik niteliklerini yitirecektir. Bu sorunun çözümü için *Sıfır Büyüme* tezi ortaya atılmıştır (Keleş vd., 2009: 255).

Çevre ve ekonomi arasındaki ilişkiyi inceleyen E.F.Schumacher’in *Small is Beautiful* (Küçük Güzeldir) adlı eseri de çevreci düşüncenin gelişimine katkıda bulunmuştur. Schumacher, insan doğa ilişkisi çerçevesinde, insanın doğayı egemenliğine almak istediği tespitinden yola çıkarak, yeni bir yaşam biçiminin benimsenme

Bahar-2014

Spring-2014

Cilt: 3 Sayı: 5 (32-42)

Volume: 3 Issue: 5 (32-42)

zorunluluğunun ortaya çıktığını savunmakta ve bunun için de merkezîyetçilikten uzak, küçük, yüz yüze ilişkilerin hâkim olduğu ve insancıl bir teknolojinin kullanıldığı bir toplum yapısına geçilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Schumacher, 2010).

Çevreci düşüncenin gelişiminde rol oynayan düşünürlerden birisi de İvan Illich'tir. Illich, eleştirilerini modern kapitalist topluma yönelmiş ve modern teknolojilerin insanı köleleştirdiğini ifade ederek, o toplumu, "şenlikli toplum" olarak adlandırmıştır (Illich, 2011: 11).

Derin ekoloji, toplumsal ekoloji, eko-sosyalizm, eko-anarşizm, eko-feminizm gibi felsefi düşüncelerin altyapısını oluşturduğu çevrecilik düşüncesinin üzerinde durduğu belli başlı konular bulunmaktadır. Bunlar; sanayileşmeye eleştiri, insanın doğanın bir parçası olduğuna dair anlayış, eko-merkezcilik, büyüme karşıtlığı, doğrudan demokrasi, kuşak içi-kuşaklar arası ve türler arası adalet anlayışıdır (Çoban, 2013). Ancak zamanla gelişen koşullar ile birlikte çevreci düşüncenin savunduğu görüşlerde de değişim/gelişme gözlenmiştir. Örneğin sürdürülebilir kalkınma, biyolojik çeşitliliğin kaybını önleme, küresel ısınma/iklim değişikliğine karşı önlemler alınması gibi düşünceler, çevrecilerin günümüzde savunduğu düşünceler arasına girmiştir.

Çevreci hareketler, aşırı nüfus artışı, hava ve su kirliliği, canlı türlerinin ortadan kalkması, ormanların ve toprağın bozulması, bitki ve hayvan türlerinin ortadan kalkması, doğal kaynakların dengesiz kullanımı gibi çevre sorunlarına karşı bir tepki olarak doğmuştur (Ceritli, 2001: 214). 1885'de ABD'de kuşbilimcilerin bir araya gelerek kurduğu National Audubon Society, 1892'de John Muir'in öncülük ettiği Sierra Club çevreci sivil toplum kuruluşlarının ABD'deki ilk örneklerini oluşturmaktadır (Duru, 1995). 1960'lı yıllar ile birlikte öğrenci hareketlerinin ve yurttaş inisiyatiflerinin ön plana çıkması, çevreci hareketlerin doğuşuna ortam hazırlamış ve 1980'li yıllardan sonra yukarıda belirtildiği gibi, küreselleşme sürecinin de etkisiyle, kolektif kimlik bazında çevreci hareketler ortaya çıkmıştır.

Jonathan Porritt, çevreci hareketleri üç başlık altında incelemektedir. Birinci akım dönemin ekonomik bireyciliğine ve faydacı materyalist değerlerine birçok açıdan karşı çıkan on dokuzuncu yüzyıl liberalizminin mirasçıları olan doğa korumacılar oluşur. İkinci akımı ise, küçük çaplı, kendine yeterli toplulukları önemseyen, çağdaş toplumun bürokratik, hiyerarşik yapısını eleştiren radikal liberter çevreciler bulunmaktadır. Son olarak ise bu iki akımın arasında, hâkim toplumsal paradigmayı destekleyen, reformistler yer almaktadır (Porritt, 1986: 20).

Yukarıda belirtildiği gibi, çevrecilik ile ekoloji ayrımı yapan Manuel Castells ise çevreci hareketleri şu şekilde kategorize etmektedir:

Tablo 1: Çevreci Hareketler

TİP	KİMLİK	KARŞIT	HEDEF
Doğanın korunması (Onlar Grubu)	Doğa âşıkları	Kontrolsüz kalkınma	Vahşi Doğa
Kendine ait uzamın korunması (Benim Arka Bahçemde Olmaz)	Yerel topluluk	Çevreyi kirletenler	Hayat/sağlık kalitesi
Karşı kültür/derin ekoloji (Earth First)	Yeşil benlik	Sanayileşmecilik, teknokrasi, ataerkillik	Ekotopya
Gezegeni kurtarın(Greenpeace)	Uluslararası eko-savaşçılar	Dizginlenmemiş küresel kalkınma	Sürdürülebilirlik
Yeşil siyaset	Yurttaşlar	Siyasi/kurumsal yapı	Karşı-iktidar

Kaynak: Castells, 2008: 223.

Greenpeace, WWF gibi küresel çevreci kuruluşlardan bahsedilebileceği gibi; ulusal, bölgesel ve yerel çevreci örgütlerden de bahsedilebilir. Ülkemizde TEMA, Doğal Hayatın Korunması Vakfı gibi kuruluşlar ulusal çevreci kuruluşlara örnek oluştururken, HES karşıtı, nükleer enerji karşıtı örgütler yerel örnekleri oluşturur. Bunlar daha çok, yerel çaptaki bir sorun karşısında, yerel halkın öncülüğünde, kendiliğinden gelişen, kurumsal olmayan bir yapıya sahiptir.

Çevreci hareketlerin bir kısmı ise, taleplerini parlamentolarda rahatça dile getirebilmek için parti çatısı altında örgütlenmiştir. Kıta Avrupası'nda Yeşil Partiler'in ortaya çıkışı 1970'li yılların başları ve 1980'lerde

gerçekleşmiştir. Örneğin Birleşik Krallık'ta Yeşil Parti 1973'te, Almanya'da Yeşiller 1980'de, Fransa'da 1982'de, İspanya'da 1984'te kurulmuşlardır (Radcliffe, 2000: 150).

Çevreci hareketler, taleplerini iktidara/yönetime iletebilmek veya tepkilerini ortaya koyabilmek için çeşitli yol ve yöntemlere başvururlar. Çevreci hareketlerin protesto yöntemleri arasında, yürüyüşler, gösteriler, oturma eylemleri, imza kampanyaları, boykotlar sayılabilir. Bunların dışında çevreci hareketler, tüketicileri çevre dostu ürünlerin kullanılması yönünde teşvik etme, medyayı harekete geçirme, lobcilik, sivil itaatsizlik ve ekotaj gibi yöntemlere başvurabilir (Turgut, 2009: 18-19). Çevreci hareketlerin bunların dışında, referandum gibi doğrudan demokrasi araçlarını kullandığı da görülmüştür. Buna örnek olarak Bergamalı köylülerin, yörelerinde altın arama faaliyetleri yürüten bir firmaya karşı olan tepkilerini gösterebilmek için, yöre bazında bir referandum yapmaları gösterilebilir (Çoban, 2004).

6. ÇEVRECİ HAREKETLERİN DİĞER SOSYAL HAREKETLERDEN FARKI

Kadın hareketleri veya başka bir deyişle feminist hareketler, kadınların değişim için bir araya geldiği hareketler olarak nitelendirilebilir (Gedik, 2012: 105). Başka bir deyişle feminizm, kadınların hakları ve ilgi alanlarını konu olan bir anlayıştır (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Feminizm>). Feminist anlayışa göre, kadınlar cinsiyetleri nedeniyle dezavantajlı konumdadır (Heywood, 2010: 247). Bu çerçevede, kadın hareketleri kamusal/özel ayrımından hareketle, "özel olan politiktir" anlayışını benimsemiştir. Kadın hareketinin üzerinde durduğu konular arasında toplumsal cinsiyet, ataerkillik gibi konular bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak kadın ve erkekler için toplumsal olarak oluşturulmuş roller ve öğrenilmiş davranış ve beklentilere işaret etmek için kullanılır (Gedik, 2012: 107). Diğer bir anlamda erkek ve kadın, doğanın onlar için hazırladığı sosyal rolleri üstlenirler (Heywood, 2010: 253). Ataerkillik ise aile içinde koca/baba/erkek üstünlüğüne vurgu yapan bir anlayıştır. İşte feminist anlayış bu iki olguya da karşı çıkar ve kadınların toplumsal eşitliğini savunur.

Barış hareketleri ise savaşların durdurulması, savaş çıkma tehlikesinin ortadan kaldırılması ve genel olarak şiddet kullanımının en aza indirilerek barış halinin sağlanması ve kalıcı kılınması gibi amaçlarla örgütlenen çeşitli grup ve bireylerin seferberliklerine verilen genel addır. Barış hareketlerinin amacı insanlara nükleer savaşın ve askeri müdahalelerin tehlikelerini göstermekten çok, karşılıklı anlayış ve çok uluslu işbirliğiyle barış kurumları oluşturup savaşı ve savaş silahlarını ortadan kaldırmaktır (<http://www.rehberogretmen.biz/dunyada-ve-amerikada-baris-hareketleri.htm>).

Çevreci hareketler de hem kadın hareketi hem de barış hareketleri ile bazı ortak noktalar taşımaktadır. Örneğin eko-feminizm doğanın sömürülmesi ile kadının sömürülmesi arasında bağlantılar kurar. Bu bağlamda tüm eko-feministlerin üzerinde mutabık kaldığı dört temel husus bulunmaktadır (Olgun, 2012: 358):

- Doğa üzerindeki tahakkümle kadın üzerindeki tahakküm arasında önemli bir ilişki vardır.
- Doğa ve kadın üzerindeki tahakküme tam anlamıyla vakıf olabilmek için bu ilişkinin doğasını anlamak gerekir.
- Feminist teori ve uygulama ekolojik bir bakış açısı içermelidir.
- Ekolojik sorunlara çözüm arayışları feminist bir bakış açısı içermelidir.

Çevrecilik de barış hareketleri gibi şiddet karşıtlığını savunmakta ve toplumları bilinçlendirerek, insanları ikna ederek sorunlara bir çözüm getirmeyi savunur. Ayrıca çevreci hareketler barış hareketleri gibi silahlanmaya özellikle nükleer enerji konusuna şüphe ile yaklaşmaktadır.

Çevreci hareketin yukarıdaki hareketlerden farkı ise, yepyeni bir toplum modeli önermesidir. Bu toplum modelinde insan merkezilik yerine eko-merkezilik bulunmakta, büyüme/kalkınma anlayışına çevre sorunlarına temel olduğu gerekçesiyle karşı çıkılmakta, hiyerarşik ve baskıcı toplum modeline karşı, adem-i merkezietçi, katılımcı, çoğulcu bir demokrasi modeli ile birlikte gelecek kuşakları da düşünen bir anlayış ön plana çıkarılmaktadır.

7. GÜNÜMÜZDEKİ BAZI ÇEVRECI HAREKETLER

Günümüzdeki çevreci hareketlere bakıldığında küresel olarak Greenpeace ve Friends of the Earth gibi ulus aşırı sivil toplum örgütlerinin eylemleri dikkati çekmektedir. Örneğin Greenpeace'in internet sitesi incelendiğinde, nükleer santral karşıtlığı, deniz ve okyanusların temizliğine karşı alınabilecek önlemler, iklim değişikliği ile ilişkili olarak fosil yakıtlara bağımlılıktan kurtulma gibi öneriler sıralanmaktadır (<http://www.greenpeace.org/turkey/tr>). Friends of the Earth ise iklim değişikliği, çevresel adalet ve doğa gibi olgulara gönderme yapmaktadır (<http://www.foe.co.uk>).

Ülkemizde ise hidroelektrik santrallerine, nükleer santrallere, maden arama faaliyetlerine karşı girişilen yerel çaptaki kitlesel çevresel hareketler ön plana çıkmaktadır. Hidroelektrik santrallerinde güdülen amaç sudan elektrik üretmek iken, yerel halkın argümanlarına göre doğa katledilmekte, su ticari bir meta haline getirilmektedir (<http://onedio.com/haber>). Melis Alphan'a göre, HES inşaatı sırasında yapılan ağaç kesimleri erozyona yol açmakta, yaban hayvanları olumsuz yönde etkilenmekte, sudaki oksijenin azalmasıyla birlikte su canlılarının da hayat kalitesi düşmektedir (<http://sosyal.hurriyet.com.tr>). Nükleer santrallere bakıldığında ise Akkuyu ve Sinop çevrelerinde yapılacak santrallere karşı girişilen eylemler ön plana çıkmaktadır. Son olarak ise maden arama faaliyetlerine karşı girişilen eylemlerde, Bergama halkının direnişi, çevresel sosyal hareketlere örnek oluşturmaktadır. Bergama çevre hareketi ile ilgili daha detaylı bilgi edinebilmek için, Prof.Dr. Aykut Çoban'ın, "Community Based Ecological Resistance: The Bergama Movement in Turkey" adlı çalışmasına bakılabilir. Bergama'da siyanürle altın arama faaliyetine girişen bir şirket, siyanürün toprağa ve suya karışmasıyla birlikte yöre halkını olumsuz yönde etkilemiş ve bu çerçevede yöre halkı tepkilerini demokratik yollarla ifade etmişlerdir.

8. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sosyal hareketler, kolektif eyleme dayanan ve taleplerini çeşitli yol ve yöntemlerle yönetime/iktidara yansıtma hedefinde olan örgütlenmiş insan topluluğundan oluşan hareket/eylem tarzlarıdır. Genellikle çatışmacı bir temele dayanan sosyal hareketler, baskın olduğu döneme göre eski ve yeni sosyal hareketler; hedeflerine göre ise değer yönelimli ve norm yönelimli hareketler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Küreselleşme sürecinin etkisiyle birlikte, demokrasi, özgürlük, sivil toplum gibi değerlere yapılan vurgu ile birlikte yaşanan değişim, eski sosyal hareketlerden farklı olarak, kendisini kültürel bazda ve kimlik temelinde ifade eden yeni sosyal hareketleri ortaya çıkarmıştır. Norm yönelimli ve yeni sosyal hareketler içerisinde değerlendirilen çevreci hareketlerin temelini ise "çevrecilik" oluşturmaktadır. Çeşitli felsefi akımlardan etkilenen çevrecilik düşüncesi, sanayileşmeye eleştiri, insanın doğanın bir parçası olduğuna dair anlayış, eko-merkezcilik, büyüme karşıtlığı, doğrudan demokrasi, kuşak içi, kuşaklar arası ve türler arası adalet anlayışı gibi unsurlara vurgu yapması bakımından ayrı bir düşünce sistematiği olarak değerlendirilebilir.

1980 sonrası yaşanan gelişmelere paralel olarak, demokrasi anlayışında da değişimler gözlenmiş, temsili (liberal) demokrasinin eksiklikleri göz önünde bulundurularak, farklı demokrasi modelleri geliştirilmiştir. Kimlik ve farklılıkları vurgulaması bakımından radikal demokrasi anlayışı ile farklı grupların bir müzakere ortamında seslerini duyurabilmesini sağlayan müzakereci demokrasi anlayışı, yeni sosyal hareketlerin mantığını anlamada yardımcı olabilmektedir.

Küresel, ulusal, bölgesel ve yerel bazda örgütlenen ve kültürel alan ve kimlik bazında kendini ifade eden yeni sosyal hareketler içerisinde yer bulan çevreci hareketler, yürüyüş, imza kampanyaları, medyayı kullanma, lobicilik ve hatta ekotaj gibi uç örneklerle dayanarak kendisini ifade etmekte ve taleplerini üst makamlara/yönetime iletmektedirler.

Günümüzde ise, neo-liberal ekonomi politikaları çerçevesinde sermayenin hareketliliği artmış ve bu çerçevede doğa-insan ilişkileri ile çevre-kalkınma ilişkilerinde hâkim olgu insan ile kalkınma arayışı olmuştur. Çevreci hareketler de bu anlayışa karşı çıkmakta ve eko-merkezci ve büyümeyi sınırlandıran, kendine yeterli bir toplum modeli önermişlerdir.

KAYNAKÇA

- ASLAN, S. ve YILMAZ, A. (2001), “Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı: 2, 93-107.
- AYDIN, A.H. (2013), Kamu Yönetimine Giriş, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- CARSON, R. (2011), Sessiz Bahar (Çev. Çağatay Güler), Ankara: Palme Yayıncılık.
- CASTELLS, M. (2008), Kimliğin Gücü (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CERİTLİ, İ. (2001), “Çevreci Hareketin Siyasallaşma Süreci”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25: 2, 213-226.
- COŞKUN, M. K. (2007), Demokrasi Teorileri ve Sosyal Hareketler, 1.Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.
- ÇETİNKAYA, Y. D. (2014), “Tarih ve Kuram Arasında Sosyal Hareketler” (Der. ÇETİNKAYA Y. D.), Sosyal Hareketler: Tarih, Teori, Deneyim, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇIMRIN, F. K. (2010), “Yeni Sosyal Hareketler ve Kentsel Yaşam”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı: 2, 45-58.
- ÇOBAN, A. (2004), “Community-based Ecological Resistance: The Bergama Movement in Turkey”, Environmental Politics, Vol. 13, No. 2, 438-460.
- ÇOBAN, A. (2013), “Çevrecilik” (Haz. ATILGAN, G. A. ve E. A. Aytekin), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, Yordam Yayınları, 455-473.
- DOBSON, A. (2000), Green Political Thought, Third Edition, New York: Routledge.
- DURU, B. (1995), Çevre Bilincinin Gelişim Sürecinde Türkiye’de Gönüllü Çevre Kuruluşları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- GEDİK, H. B. (2012), “Feminist Hareketler” (Editörler: KARTAL, B., KÜMBETOĞLU, B.), Yeni Toplumsal hareketler, T.C.Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 104-134.
- HEYWOOD, A. (2010), Siyasi İdeolojiler, Ankara: Adres Yayınları.
- ILLICH, I. (2011), Şenlikli Toplum (Çev. Ahmet KOT), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- KELEŞ, R., HAMAMCI, C. ve ÇOBAN, A. (2009), Çevre Politikası, Ankara: İmge Kitabevi.
- LACLAU, E. ve MOUFFE, C. (2008), Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru (Çev. Ahmet KARDAM), İstanbul: İletişim Yayınları.
- LE BON, G. (2009), Kitleler Psikolojisi (Çev. Hasan İLHAN), Ankara: Alter Yayıncılık.
- OFFE, C. (1999), “Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması” (Haz. ÇAYIR, K.), Yeni Sosyal Hareketler, Kaknüs Yayınları, 53-81.
- OLGUN, H. (2012), “Eko-feminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkil Tahakküm” (Ed.Orçun İMGA ve Hakan OLGUN), Yeşil ve Siyaset, Lotus Yayınevi, 357-386.
- PORRITT, J. (1989), Yeşil Politika (Çev. Alev Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ROBERTSON, R. (1999), Küreselleşme (Çev. Ümit Hüsrev YOLSAL), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- RITZER, G. (2011), Sosyoloji Kuramları (Çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki Basım Yayın.
- SCHUMACHER, E. F. (2010), Küçük Güzeldir (Çev. Osman Çetin Deniztekin), İstanbul: Varlık Yayınları.
- SIMONNET, D. (1990), Çevrecilik (Çev. Mehmet Selami ŞAKİROĞLU), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ü. (2006), “Küresel Yeni Sosyal Hareketler ve Savaş Karşıtlığı”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 30, No:1, 31-46.
- TİLLY, C. (2008), Sosyal Hareketler: 1768-2004 (Çev. Orhan DÜZ), İstanbul: Babil Yayınları.
- TUNÇ, H. (2008), “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: XII, 1-2.

Bahar-2014

Spring-2014

Cilt: 3 Sayı: 5 (32-42)

Volume: 3 Issue: 5 (32-42)

TOURAINÉ, A. (1997), Demokrasi Nedir? (Çev. Olcay Kunal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TOURAINÉ, A. (1999), "Toplumdan Toplumsal Harekete" (Haz:ÇAYIR, K.), Yeni Sosyal Hareketler, Kaknüs Yayınları, 35-53.

TURGUT, N. Y. (2009), Çevre Politikası ve Hukuku, Ankara: İmaj Yayınevi.

TÜRKDOĞAN, O. (2013), Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi, 1. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

URL: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Postmodernizm>, [Erişim tarihi: 12.06.2014].

URL: <http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCreselle%C5%9Fme>, [Erişim tarihi: 16.06.2014].

URL: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Feminizm>, [Erişim tarihi: 17.06.2014].

URL: <http://www.rehberogretmen.biz/dunyada-ve-amerikada-baris-hareketleri.htm>, [Erişim tarihi: 17.06.2014].

URL: <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/>, [Erişim tarihi: 19.06.2014].

URL: <http://www.foe.co.uk/>, [Erişim tarihi: 19.06.2014].

URL: http://onedio.com/haber/hes-lerin-can-suyu-olmadigini-gosteren-15-madde-317904?utm_source=onedio.com&utm_campaign=15%20Madde%20ile%20HES%27ler%20Neden%20%27Can%20Suyu%27%20De%20C4%9Fildir%3F&utm_medium=tweet, [Erişim tarihi: 19.06.2014].

URL: http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/melis-alphan_350/bizdeki-haliyle-hes-ler-hic-de-cevreci-degil-sayin-bakan_26531248, [Erişim tarihi: 19.06.2014].

YAYLACI, Filiz Göktuna (2012), "Sosyal hareketler ve Kuramsal Yaklaşımlar" (Editörler: KARTAL, B. ve KÜMBETOĞLU, B.), Yeni Toplumsal hareketler, T.C. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 32-60.